

Бельдій М.М., Мова Н.І.

Український інститут промислової власності

Хаустов В.К., к.т.н.

Інститут економічного прогнозування НАН України

РЕГУЛЮВАННЯ РАЦІОНАЛІЗАТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті аналізується регулювання правовідносин стосовно раціоналізаторських пропозицій в Україні, Німеччині, КНР та деяких інших країнах з перехідною економікою. Показано, що у світовій практиці немає однозначності щодо визначення поняття раціоналізаторська пропозиція, рівня правового захисту раціоналізаторської пропозиції як об'єкта інтелектуальної власності та участі держави у регулюванні правовідносин у сфері раціоналізаторської діяльності.

Зроблено висновок про необхідність прийняття загальнодержавного нормативно-правового акту, спрямованого на регулювання правовідносин у сфері раціоналізаторської діяльності, який надавав би змогу підприємствам самостійно вирішувати всі питання, пов'язані з раціоналізаторською діяльністю.

Україна з 26 квітня 1970 р. є членом Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), а з 25 грудня 1991 р. продовжила своє членство в Паризькому союзі з охорони промислової власності як незалежна держава. На жаль, ані Паризька конвенція про охорону промислової власності, ані Конвенція, що засновує ВОІВ, не містять правових норм, які регулюють відносини стосовно раціоналізаторських пропозицій. Аналізуючи ці міжнародно-правові акти, можна зробити висновок, що раціоналізаторські пропозиції не належать до об'єктів промислової власності. Однак раціоналізаторська пропозиція є результатом найбільш поширеного виду технічної творчості. Вітчизняні виробничники звикли до цього об'єкта, виважена політика підприємств у цій сфері може дати значні економічні вигоди, тому раціоналізаторська пропозиція має дістати правову охорону. Разом з тим правова охорона цього об'єкта має певні особливості у порівнянні з об'єктами промислової власності: винаходами, корисними моделями, промисловими зразками.

Вітчизняна правова традиція має значний творчий доробок щодо регулювання відносин у сфері створення, кваліфікації, використання та захисту прав на раціоналізаторську пропозицію.

До створення національної законодавчої бази з охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності на території України були чинними законодавчі акти колишнього СРСР, тобто до прийняття 18 вересня 1992 р. Указу Президента України "Про Тимчасове положення про правову охорону об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій в Україні", правовідносини, які виникали стосовно раціоналізаторських пропозицій, регулювалися відповідними нормами "Положення про відкриття, винаходи та раціоналізаторські пропозиції", затвердженого Постановою Ради Міністрів СРСР від 21 серпня 1973 року.

За часів СРСР, зокрема, в період початку реформування економіки країни на засадах ринку, велика увага приділялась удосконаленню законодавства щодо раціоналізаторської діяльності. Пропонувалися проекти нових законодавчих та інших нормативних актів з урахуванням досвіду правозастосування в цій галузі.

Перебудова вітчизняної економіки з “адміністративних рейок управління на економічні важелі”, підвищення рівня самостійності виробничих підприємств і виділення в новому економічному механізмі підприємства як центральної ланки народного господарства обумовлювали необхідність внесення докорінних змін до відповідного законодавства.

З огляду на те, що вже тоді був прийнятий Закон СРСР “Про державне підприємство (об’єднання)” і генеральною лінією перебудови господарського механізму стало підвищення ролі виробничого підприємства як цілком економічно самостійної ланки суспільного виробництва, було визнано доцільним надати підприємствам більшої самостійності, в тому числі стосовно здійснення технічної політики. Враховуючи, що раціоналізація – це місцеве удосконалення техніки в межах конкретного підприємства, розглядалося питання – *чи взагалі потрібна загальносоюзна правова регламентація раціоналізаторської роботи, чи вирішення даних питань варто цілком віднести до компетенції самих підприємств*. Питання, як нам здається, цілком обґрунтоване і для сьогодення, тому що в більшості країн світу регулювання відносин у цій сфері повністю віднесені до відома підприємств, а в національних законодавствах навіть не згадується про такий об’єкт, як раціоналізаторська пропозиція.

Багатьма авторами відзначається, що існує серйозна проблема, пов’язана з віднесенням питань раціоналізації цілком до компетенції підприємства. Суть її в тому, що подібне вирішення питання може бути ефективним лише у випадку, якщо адміністрація та колектив підприємства ці питання будуть розглядати дійсно об’єктивно, виходячи в першу чергу з потреб господарчої діяльності з урахуванням принципів соціальної справедливості. Такий підхід потребує виключення всілякого суб’єктивізму як з боку авторів, так і з боку адміністрації підприємства, і врахування тільки об’єктивних чинників, тобто потреб підприємства. Проте суб’єктивізм завжди властивий людині і це є серйозною причиною проти повної ліквідації загальнодержавного законодавства щодо раціоналізації.

Разом з тим з іншого боку вважається, що саме віднесення вирішення всіх питань, пов’язаних із раціоналізаторськими пропозиціями, до компетенції підприємства якнайкраще відповідало б принципам перебудови господарського механізму. У такому разі кожне конкретне підприємство могло б само визначити, якого виду удосконалення йому потрібні, який оптимальний порядок розгляду і винесення рішень за пропозиціями з урахуванням організаційної структури підприємства, розташування його структурних одиниць тощо. Швидше і, як нам здається, у більшості випадків об’єктивніше, можна було б вирішити і питання матеріального і морального стимулювання новаторів.

ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ЩОДО ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ РАЦІОНАЛІЗАТОРСЬКИХ ПРОПОЗИЦІЙ

Поняття та ознаки раціоналізаторської пропозиції. Раціоналізаторська діяльність в Україні регулюється Цивільним кодексом України (далі – ЦК), Законами України “Про власність” та “Про підприємства в Україні”, “Тимчасовим положенням про правову охорону об’єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій” (далі – *Тимчасове положення*), затвердженим Указом Президента України від 18 вересня 1992 року. Наказом Держпатенту України від 27 квітня 1995 р. затверджені Методичні рекомендації про порядок складання, подачі і розгляду заяви на раціоналізаторську пропозицію.

Відповідно до Тимчасового положення, раціоналізаторською визнається пропозиція, яка є новою і корисною для підприємства, якому вона подана, і передбачає створення або зміну конструкції виробів, технології виробництва, техніки або складу матеріалів.

Отже, раціоналізаторська пропозиція має стосуватися виробів, технології, задіяної техніки або складу матеріалів. Об’єктами раціоналізаторських пропозицій можуть бути конструктивні рішення виробів (пристрої), технологічні процеси (способи), а також речовина (склад матеріалів). Однак не треба розуміти наведений перелік об’єктів як обмеження раціоналізаторства – раціоналізаторська пропозиція може стосуватися будь-якої сфери суспільно корисної діяльності людини. Це може бути удосконалення медичних інструментів та апаратури, зв’язку і транспорту тощо.

До раціоналізаторської пропозиції законодавство встановило три необхідних вимоги:

- вона має належати до профілю підприємства, якому подана;
- має бути новою для підприємства;
- має бути корисною підприємству, якому подана.

Пропозиція подається тому підприємству, діяльності якого вона стосується. При цьому не має значення, де працює раціоналізатор. Раціоналізаторська пропозиція має відношення до діяльності підприємства, якщо вона може бути використана в технологічному процесі цього підприємства, у продукції, що ним виробляється, у задіяній техніці або матеріалах.

Така пропозиція визнається новою для підприємства, якому вона подана, якщо її сутність на цьому підприємстві до подачі заяви на неї не була відома. Для встановлення новизни раціоналізаторської пропозиції використовуються усі наявні на підприємстві джерела інформації, які містять відомості про цю або подібну пропозицію.

Однак новизна раціоналізаторської пропозиції не втрачається, якщо вона використовується за ініціативою її автора не більше як три місяці до подання заяви. Безумовно, йдеться про використання на тому підприємстві, де подана заява.

Раціоналізаторська пропозиція визнається корисною для підприємства, якому подана заява на неї, якщо її використання дає змогу підвищити економічну ефективність виробництва, одержати прибуток або інший позитивний ефект. Позитивний ефект може полягати в будь-якому підвищенні технічного рівня виробництва, поліпшенні умов та безпеки праці, зниженні негативного впливу на навколишнє середовище тощо.

Згідно з Тимчасовим положенням не визнаються раціоналізаторськими пропозиції, які знижують надійність та інші показники якості продукції або

погіршують умови, якість робіт, а також викликають або збільшують рівень забрудненості навколишнього природного середовища.

Методичні рекомендації про порядок складання, подачі і розгляду заяви на раціоналізаторську пропозицію пропонують ряд умов, за наявності яких пропозиція також не може бути визнана раціоналізаторською. Це, насамперед, запозичення чужого досвіду без власного творчого внеску; пропозиції, що містять відомі рішення; пропозиції не технічного, а організаційного характеру; пропозиції щодо удосконалення організації і управління господарством. Другу групу пропозицій, що пропонується не визнавати раціоналізаторськими, складають такі, які лише ставлять завдання, але не надають конкретного його вирішення.

Раціоналізатором, тобто *автором раціоналізаторської пропозиції*, визнається особа, що створила цю пропозицію своєю творчою працею. Якщо раціоналізаторська пропозиція створена спільною творчою працею кількох осіб, то вони визнаються співавторами, а порядок користування правами на їх пропозицію визначається угодою між ними. Не визнаються співавторами особи, які надавали авторові раціоналізаторської пропозиції лише технічну допомогу, наприклад, здійснювали креслярські роботи, виготовляли зразки, допомагали в оформленні документації, виконували розрахунки, проводили дослідну перевірку тощо, або сприяли оформленню прав на раціоналізаторську пропозицію та її використання.

Склад співавторів на раціоналізаторську пропозицію після подання заяви за загальним правилом не може змінюватися. Проте у виняткових випадках за відсутності спору про авторство склад співавторів може бути переглянутий підприємством, установою чи організацією, куди подано заяву на раціоналізаторську пропозицію. Методичні рекомендації пропонують досить суворі правила зміни складу співавторів на раціоналізаторську пропозицію. Заява про зміну складу співавторів має розглядатися посадовою особою, що приймає рішення по пропозиції, спільно з первинною організацією Товариства винахідників і раціоналізаторів України (далі – ТВР) до винесення рішення щодо пропозиції.

Складання, подання та розгляд заяви на раціоналізаторську пропозицію. *Складання заяви.* Заява на раціоналізаторську пропозицію складається автором (співавторами) за спеціальною формою (Р-І), затвердженою Держкомстатом України.

Заява складається окремо на кожну раціоналізаторську пропозицію.

У заяві зазначаються найменування пропозиції, всі без винятку співавтори, спільною творчою працею яких створена пропозиція, а також їх прізвища, імена та по батькові, місце роботи. Коли автором пропозиції є особа, яка не працює на підприємстві, куди подається пропозиція, то вказується її домашня адреса.

Форма заяви на раціоналізаторську пропозицію містить розділ “Опис пропозиції”. Цей опис починається з викладу причин, внаслідок яких використання певної конструкції виробу, технології виробництва і техніки чи складу матеріалу не дозволяє досягнути потрібних результатів. Далі в описі викладаються переваги запропонованого рішення, завдяки яким усуваються зазначені недоліки, та зміст запропонованого рішення. Опис має бути складений так, щоб у ньому містилися усі необхідні дані, достатні для практичного

здійснення пропозиції без участі автора чи співавторів. У описі наводяться також відомості про прибуток чи інший позитивний ефект, який може дати використання раціоналізаторської пропозиції,

У разі необхідності до заяви додаються графічні матеріали (креслення, схеми, ескізи тощо), техніко-економічні розрахунки та додаткові відомості про пропозицію, якщо вона подавалася раніше або подається водночас на інші підприємства.

Подання заяви. Заява на раціоналізаторську пропозицію подається тому підприємству, діяльності якого стосується пропозиція.

Правильно складена заява реєструється у журналі реєстрації заяв на раціоналізаторські пропозиції по формі, затвердженій Міністерством статистики України. Реєстрація заяви має бути здійснена в день її надходження. На заяві проставляється дата надходження до підприємства, якому вона подана, і номер, під яким вона зареєстрована.

Розгляд заяви на раціоналізаторську пропозицію. Зареєстрована заява на раціоналізаторську пропозицію піддається своєрідній експертизі по суті. Вона направляється тому підрозділу підприємства чи відповідним службам, до діяльності яких має безпосереднє відношення, з метою надання висновку щодо новизни, корисності та повноти викладення запропонованого рішення.

Якщо пропозиція не має новизни, корисності чи, на думку підрозділу, технічне рішення викладено не досить повно, такий висновок мусить бути належним чином обґрунтований.

За результатами розгляду заяви на раціоналізаторську пропозицію може бути прийняте одне із таких рішень:

- визнати пропозицію раціоналізаторською і прийняти до використання;
- провести дослідну перевірку пропозиції;
- пропозицію відхилити.

Рішення щодо пропозиції приймається керівником підприємства чи керівником відповідного підрозділу, на якого це покладено наказом по підприємству, з урахуванням висновків до пропозиції стосовно її новизни і корисності, у місячний термін з дня надходження заяви на раціоналізаторську пропозицію.

У разі визнання пропозиції раціоналізаторською підприємство розробляє організаційно-технічні заходи, які мають забезпечити її ефективне використання.

Проте можливі випадки, коли пропозиція відповідає вимогам до раціоналізаторської пропозиції не повністю, а лише частково, тоді в рішенні має бути вказано, в якій саме частині вона визнається раціоналізаторською.

Рішення про відхилення пропозиції має бути аргументовано мотивами відхилення.

Порядок розгляду заяви на раціоналізаторську пропозицію, а також прийняття щодо неї рішення, встановлюється підприємством.

Факт використання раціоналізаторської пропозиції підтверджується спеціальним актом за формою Р-2, затвердженою Держкомстатом України. Згідно з цим актом чи іншим рівнозначним документом, встановлюється дата початку використання раціоналізаторської пропозиції.

Права автора раціоналізаторської пропозиції та їх захист. Автор раціоналізаторської пропозиції відповідно до чинного законодавства має певні майнові та особисті немайнові права.

До майнових прав раціоналізатора належить право на винагороду, яке має свої особливості. Раціоналізатор, подаючи підприємству заяву про визнання поданої ним пропозиції раціоналізаторською, у разі визнання її такою водночас передає підприємству і право на її використання за певну винагороду (стаття 520 ЦК). Згідно з пунктом 53 Тимчасового положення розмір винагороди визначається відповідно до умов договору між автором (співавторами) раціоналізаторської пропозиції та підприємством, що приймає її до використання. Автор (співавтори) мають право на авторську винагороду протягом двох років від дати початку використання раціоналізаторської пропозиції. Згідно з Тимчасовим положенням розмір винагороди не може бути менше:

- 10 відсотків доходу, одержуваного щорічно підприємством від використання раціоналізаторської пропозиції;
- 2 відсотків від частки собівартості продукції (робіт і послуг), що припадає на раціоналізаторську пропозицію, корисний ефект від якої не впливає на одержання доходу.

Слід зазначити, що норма пункту 53 Тимчасового положення щодо мінімального розміру винагороди вступає в протиріччя з нормами статей 19, 27 Закону України “Про підприємства в Україні”.

Винагорода виплачується автору відповідно до договору, але не пізніше трьох місяців після закінчення кожного року використання раціоналізаторської пропозиції.

До особистих немайнових прав автора раціоналізаторської пропозиції належить право авторства.

Автор раціоналізаторської пропозиції має право на захист своїх майнових та особистих немайнових прав. Відповідно до статті 523 ЦК спори про авторство (співавторство), про першість на раціоналізаторську пропозицію, про факт її використання, про розмір, порядок обчислення та строки виплати винагороди розглядаються судом.

Згідно з Тимчасовим положенням підприємства незалежно від форм власності забезпечують необхідні умови для використання раціоналізаторських пропозицій, можуть створювати підрозділи з питань охорони промислової власності, сприяють діяльності первинних організацій Товариства винахідників і раціоналізаторів України та інших громадських організацій, що надають авторам об’єктів промислової власності і раціоналізаторських пропозицій організаційну, матеріальну, технічну та іншу допомогу.

Підприємство, що використовує раціоналізаторську пропозицію, сплачує особам (у тому числі тим, які не працюють на даному підприємстві), що сприяли створенню, одержанню правової охорони та використанню раціоналізаторських пропозицій, винагороду, розмір якої не повинен перевищувати розміру винагороди, сплаченої автору раціоналізаторської пропозиції.

РЕГУЛЮВАННЯ РАЦІОНАЛІЗАТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВАХ

Російська Федерація. Раціоналізаторську діяльність у Росії рекомендується проводити згідно з “Методическими рекомендациями по организации и проведению рационализаторской работы на предприятиях Российской Федерации”, схвалених спільним рішенням Роспатенту і Держкомпрому Росії від 25.06.1996 р., № 6/7 та узгоджених з Республіканською радою

Всеросійського товариства винахідників і раціоналізаторів. Організацію і проведення раціоналізаторської роботи згідно з цим документом проводять підприємства (будь-яка юридична особа, створена відповідно до Цивільного кодексу Російської Федерації, а також фізична особа, яка займається підприємницькою діяльністю) згідно з розробленим ними положеннями про раціоналізаторські пропозиції. Зазначені “Методические рекомендации” пропонується використовувати при розробці галузевих, регіональних та інших положень про раціоналізаторську діяльність.

Раціоналізаторською пропозицією, згідно з рекомендаціями, може бути визнана технічна, організаційна чи управлінська пропозиція, яка є новою і корисною для даного підприємства.

Пропозиція є новою, якщо до подання заяви вона не була відомою на підприємстві в мірі, достатній для її використання.

Пропозиція є корисною, якщо її використання дає економічний або інший позитивний ефект.

Для визнання пропозиції раціоналізаторською автор (автори) подає письмову заяву керівникові підприємства, при цьому не має значення, чи перебуває він у трудових відносинах з цим підприємством. Пропозиція має відноситися до діяльності підприємства. Форму заяви встановлює підприємство, але вона повинна містити назву і опис суті пропонованого рішення, включаючи дані, достатні для його практичної реалізації, прізвища автора (авторів), дату подання, особистий підпис автора (авторів).

Заява реєструється у спеціальному журналі і розглядається керівником підприємства або уповноваженою на це особою. Строк розгляду – один місяць від дати подачі. По заяві мусить бути винесено рішення про визнання пропозиції раціоналізаторською або про її відхилення. В необхідних випадках виносяться рішення про прийняття пропозиції для дослідної перевірки.

Рішення про відхилення пропозиції, винесене посадовою особою, може бути оскаржене керівникові підприємства, рішення якого є остаточним.

Першість на раціоналізаторську пропозицію встановлюється за датою його реєстрації підприємством. Спори про першість і авторство на раціоналізаторську пропозицію розглядаються у судовому порядку.

Якщо пропозиція визнана раціоналізаторською, то протягом місяця підприємство видає кожному автору свідоцтво (“удостоверение”) встановленої форми, яке має містити прізвище, ім'я та по батькові автора, назву раціоналізаторської пропозиції, дату її реєстрації. Однак у Рекомендаціях немає вказівки, хто і в якому порядку має встановлювати форму свідоцтва.

Раціоналізаторська пропозиція визнається використаною, якщо вона застосовується у виготовленій продукції, технологічному процесі, технічній чи технологічній документації, що передається третім особам за плату, чи ліцензії, що продається.

Раціоналізаторська пропозиція, що стосується конструкції (пристрою) чи матеріалу (речовини), визнається використаною з дня початку виготовлення продукції з урахуванням раціоналізаторської пропозиції.

Раціоналізаторська пропозиція, що стосується способу (технології), визнається використаною з дня початку її застосування у виробничому процесі.

Раціоналізаторська пропозиція, що містить організаційне чи управлінське рішення, визнається використаною з дня початку її застосування на підприємстві.

Факт використання засвідчується спеціальним документом (актом), що має назву та реєстраційний номер раціоналізаторської пропозиції, дату і місце початку використання.

Авторам раціоналізаторської пропозиції виплачується винагорода, а особам, які сприяли використанню цієї пропозиції, *може* бути виплачена премія за сприяння використанню раціоналізаторської пропозиції.

Винагорода за використання раціоналізаторської пропозиції обчислюється і виплачується підприємством:

- при визнанні пропозиції раціоналізаторською – у розмірі, порядку і термінах, встановлених підприємством;
- при використанні пропозиції і отриманні економічного чи іншого позитивного ефекту – на підставі угоди з автором або згідно з діючим на підприємстві положенням.

Винагорода виплачується на підставі:

- свідоцтва на раціоналізаторську пропозицію;
- документа про використання раціоналізаторської пропозиції, якщо виплата провадиться за використання;
- угоди з автором чи затвердженого підприємством положення;
- угоди між авторами про розподіл винагороди.

Виплата проводиться шляхом видання наказу по підприємству.

Преміювання за сприяння використанню раціоналізаторської пропозиції провадиться відповідно до положення, затвердженого керівником підприємства і узгодженого з трудовим колективом. Преміюватися за сприяння можуть як автори раціоналізаторської пропозиції, так і особи, пов'язані і не пов'язані трудовими відносинами з підприємством, які *брали безпосередню участь у будь-яких роботах*, що стосуються використання цієї раціоналізаторської пропозиції.

Витрати підприємства, пов'язані з розглядом раціоналізаторської пропозиції, проведенням дослідно-експериментальних робіт, виготовленням і випробовуванням дослідних зразків, використанням раціоналізаторської пропозиції та виплатою за них винагород та премій за сприяння використанню, відносяться на собівартість продукції (робіт, послуг) відповідно до чинного законодавства.

З автором може бути укладено договір цивільно-правового характеру про виконання ним робіт з підготовки до використання його раціоналізаторської пропозиції.

Підприємство може встановлювати додаткові заходи матеріального і морального заохочення авторів раціоналізаторських пропозицій та осіб, які сприяють раціоналізаторській діяльності.

Передбачається громадський контроль за дотриманням прав авторів раціоналізаторських пропозицій. Цей контроль, згідно зі Статутом, здійснює Всеросійське товариство винахідників і раціоналізаторів.

Федеративна Республіка Німеччина. У Законі ФРН “Про винаходи працюючих по найму” регулюються правові питання, які стосуються поняття технічної раціоналізаторської пропозиції, правовідносин між роботодавцем і робітником, у тому числі працюючих по найму на державній службі, державних службовців і військових. Таким чином, закон розрізняє працюючих по найму у приватному секторі й працюючих по найму на державній службі. Розрізнення проводиться не по роду діяльності, а по правовій формі підприємства чи установи, в яких зайнятий працюючий по найму. Закон

вирізняє також працюючих по найму на державній службі і державних службовців. У цьому разі вирішення проводиться по роду правових відносин: правові відносини працюючих по найму на державній службі мають приватноправовий характер, у той час як державні службовці знаходяться під віданням публічного права.

Закон проголошує, що ним регулюються правовідносини, які стосуються винаходів і *технічних раціоналізаторських пропозицій* працюючих по найму у приватному секторі й на державній службі, державних службовців та військових.

Технічними раціоналізаторськими пропозиціями у розумінні цього закону є пропозиції на будь-які технічні нововведення, які не є патентноздатними або охороноздатними як корисні моделі.

У зазначеному законі ФРН викладені норми, які регулюють питання права на винагороду раціоналізаторів, працюючих по найму у приватному секторі, за технічну раціоналізаторську пропозицію, а також визначається, у якому порядку вирішуються інші питання, а саме:

за технічні раціоналізаторські пропозиції, які забезпечують роботодавцю такі самі вигоди, як і промислова власність, що має правову охорону, робітник має право вимагати від роботодавця виплати відповідної винагороди, якщо останній раціоналізаторську пропозицію використовує.

Інші питання щодо технічних раціоналізаторських пропозицій регулюються колективним договором або угодою, діючими на підприємстві.

Закон містить визначення понять “радника по винахідництву”, “обов’язковості” та “несправедливості” у відношенні до авторів технічних раціоналізаторських пропозицій, а саме:

“Радник по винахідництву” – посадова особа, яка, перш за все, повинна допомагати працівникам складати повідомлення про створені винаходи і технічні раціоналізаторські пропозиції, та на вимогу роботодавця чи працівника брати участь у визначенні розміру винагороди. За домовленістю між роботодавцем і радою підприємства на підприємстві може працювати один чи декілька радників по винахідництву.

“Обов’язковість” полягає у тому, що положення цього закону не можуть бути необов’язковими на користь робітника, але допустимі угоди про службові винаходи, про вільні винаходи, про технічні раціоналізаторські пропозиції після подання про них повідомлення роботодавцю.

“Несправедливість”. Визнаються недійсними угоди про службові винаходи, вільні винаходи або технічні раціоналізаторські пропозиції, укладені відповідно до цього закону, якщо вони значною мірою є несправедливими. Це положення діє також стосовно визначення розміру винагороди. При цьому роботодавець і працівник можуть посилалися на несправедливість угоди або встановленого розміру винагороди за умови, що вони зробили письмову заяву про це не пізніше шести місяців після закінчення між ними трудових відношень.

Окремими параграфами також передбачено: обов’язковість зберігання таємниці; обов’язки, що впливають з трудових відносин; неприпинення у разі розірвання трудового договору прав і обов’язків працівника і роботодавця, що впливають із цього закону.

Окремим підрозділом закону висвітлено порядок судового захисту прав авторів раціоналізаторських пропозицій. У ФРН такими справами займається арбітраж. Визначено, що:

- працівник і роботодавець у будь-який час можуть звертатися в арбітраж за вирішенням будь-якого спірного питання щодо технічних раціоналізаторських пропозицій;
- до судового засідання арбітр повинен вжити заходів щодо досягнення між сторонами мирової угоди.

Склад арбітражу призначається Патентним відомством. Арбітраж складається з одного голови або його заступника і двох засідателів. На вимогу сторін склад засідателів може бути розширений за рахунок одного представника з сторони роботодавця і одного представника – зі сторони робітника. Цих засідателів вибирає із запропонованих списків голова Патентного відомства й призначає для кожного особистого спірного випадку. Повноваження подавати списки мають вищестоящі організації, а також профспілки і незалежні об'єднання робітників із соціальним або професійним політичним ухилом, які не приєдналися ні до однієї з цих вищестоящих організацій, коли в них налічується значна кількість робітників, що за родом їхніх службових обов'язків можуть займатися винахідницькою діяльністю.

Засідателі повинні мати технічні знання в галузі, до якої належить технічна раціоналізаторська пропозиція.

Республіка Чехія. У Чехії правовідносини щодо раціоналізаторських пропозицій регулюються Законом “Про винаходи, промислові зразки та раціоналізаторські пропозиції” № 527/1990 СЗ.

Згідно з Законом, раціоналізаторськими пропозиціями визначаються технічні, виробничі або експлуатаційні удосконалення, а також вирішення проблем безпеки й охорони здоров'я в процесі праці, а також навколишнього середовища. При цьому право на раціоналізаторську пропозицію не виникає, якщо йому передують права, засновані на патенті чи зареєстрованому промисловому зразку.

Взаємовідносини між раціоналізатором і роботодавцем визначаються наступним чином:

- раціоналізатор зобов'язаний запропонувати раціоналізаторську пропозицію своєму роботодавцю, якщо раціоналізаторська пропозиція належить до сфери роботи або діяльності роботодавця;
- раціоналізатор має право звертатися з раціоналізаторською пропозицією без обмежень, якщо роботодавець протягом двох місяців з дати запропонування раціоналізаторської пропозиції не уклав договір про прийняття раціоналізаторської пропозиції й про винагороду за неї.

Право на використання раціоналізаторської пропозиції виникає внаслідок укладання договору з раціоналізатором про прийняття пропозиції і про винагороду за неї.

Спори з раціоналізаторських пропозицій розглядаються і вирішуються судами або органами господарського арбітражу.

Словацька Республіка. Поняття “раціоналізаторська пропозиція” у Словаччині було введено Законом № 6/1952 “Про винаходи і раціоналізаторські пропозиції”, а потім розширено Законом № 84/1972 “Про відкриття, винаходи, раціоналізаторські пропозиції та промислові зразки” та Наказом Відомства по винаходах і відкриттях № 105/1972 “Про раціо-

налізаторські пропозиції”. На той час раціоналізаторська пропозиція визначалась як вирішення в господарстві будь-якої промислової, технічної, організаційної, гігієнічної та інших проблем, яке має бути новим та забезпечувати соціальний ефект.

Під соціальним, згідно з цим законом, розуміється ефект, який забезпечує раціоналізаторська пропозиція, а саме: економічний, технічний чи інший ефект, отриманий у перший рік використання пропозиції в національному господарстві.

За раціоналізаторами закріплювалося право на винагороду за використання раціоналізаторської пропозиції. Початкова винагорода визначалась відповідно до отриманого ефекту і регулювалася Указом Відомства по винаходам та відкриттям № 106/1972 “Про компенсацію за відкриття, винаходи, раціоналізаторські пропозиції та промислові зразки”.

Питання захисту творчої праці в сфері винахідництва та раціоналізації відстоювали перед урядом профспілки. У разі невдоволення авторів та виконавців винагородою профспілки брали на себе вирішення цих питань.

Сьогодні питання раціоналізаторських пропозицій регулюються Законом № 527/1990 “Про винаходи, промислові зразки та раціоналізаторські пропозиції”, який містить тільки визначення раціоналізаторської пропозиції. Згідно з цим Законом раціоналізаторська пропозиція – це будь-яке технічне, промислове або організаційне покращання або вирішення проблем, які стосуються безпеки та захисту здоров’я в процесі праці, а також захисту навколишнього середовища. В усьому іншому раціоналізатору і підприємству надана самостійність. Підприємство реєструє, розглядає, визнає та впроваджує раціоналізаторську пропозицію та самостійно вирішує питання виплати винагороди раціоналізатору іншим особам.

Китайська Народна Республіка. За наявною інформацією політичні та економічні реформи в Китаї в кінці 70-х – на початку 80-х рр. XX ст. призвели до значних змін в законодавстві щодо охорони інтелектуальної власності, у тому числі і раціоналізаторських пропозицій. У квітні 1985 р. в Китаї набрав чинності Патентний закон, який передбачає охорону прав авторів технічних рішень, однак серед них немає авторів раціоналізаторських пропозицій.

У процесі реформ значну роль у розвитку інноваційних процесів зіграли державні підприємства та установи, які розробили порядок виплати винагороди за раціоналізаторські пропозиції, створили відповідні підрозділи, розповсюджували передовий досвід. У 1982 р. прийнято положення про порядок виплати винагороди авторам раціоналізаторських пропозицій на державному рівні. Ініціативи підприємств були підтримані різними громадськими організаціями, особливо товариствами винахідників, які приділяють багато уваги технічній творчості молоді в школах новаторів і при проведенні конкурсів та виставок. Зокрема, Всекитайське товариство винахідників щорічно проводить національні виставки, а раз у чотири роки – міжнародні.

З викладеного можна зробити висновки, що організація і ведення раціоналізаторської роботи в країні передані у відання підприємств. Держава регулює лише питання, пов’язані з виплатою винагороди авторам раціоналізаторських пропозицій.

Республіка Польща. У 1992 р. до закону Польщі про винахідництво внесено зміни, згідно з якими правове регулювання в сфері власності на раціоналізаторські пропозиції тепер відсутнє. Раціоналізаторську діяльність передано у відання господарських суб’єктів. Законодавчо (стаття 8 Закону

“Про винахідництво”) декларується право авторів раціоналізаторських пропозицій на винагороду. Зміни призвели до того, що деякі господарські суб’єкти вважають раціоналізаторські пропозиції своєю власністю, оскільки більшість з них зроблено під час виконання трудових обов’язків. Внаслідок цього виникала загроза, що працівники перестануть подавати раціоналізаторські пропозиції на своїх підприємствах або що замість них це будуть робити інші особи. З метою запобігання цьому пропонується вносити відповідні пункти в трудові угоди, які можуть передбачати наступне:

- раціоналізаторська пропозиція є власністю автора (авторів);
- право автора (авторів) можуть бути обмежені, якщо:
 - а) технічне рішення, що є об’єктом раціоналізаторської пропозиції, розроблено в результаті виконання виробничих обов’язків;
 - б) раціоналізаторську пропозицію розроблено з допомогою господарського суб’єкта.

Разом з тим, найближчим часом очікується внесення змін у чинне законодавство Польщі з метою забезпечення регулювання правовідносин щодо раціоналізаторських пропозицій.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

1. Нормативно-правове регулювання правовідносин щодо раціоналізаторських пропозицій та раціоналізаторської діяльності на загальнодержавному рівні не властиве для більшості країн світу. За звичай вирішення таких питань віднесено до відання підприємств.

2. У світовій практиці немає однозначності у визначенні поняття “раціоналізаторська пропозиція”. Під цим поняттям розглядають будь-які технічні, організаційні та управлінські пропозиції, що сприяють одержанню економічного і/або будь-якого іншого позитивного ефекту (Росія, Словаччина), або чисто технічні пропозиції, які “не є патентноздатними або охороноздатними як корисні моделі” (ФРН).

3. Державні нормативно-правові акти, якщо такі є, мають, як правило, досить загальний характер (визначення поняття “раціоналізаторська пропозиція”, визнання права автора раціоналізаторської пропозиції та осіб, що сприяли її використанню, на винагороду, види авторської винагороди, іноді – порядок виплати винагороди тощо). Як виключення у цьому ряду слід відзначити Федеративну Республіку Німеччини (Закон ФРН “Про винаходи працюючих по найму”) та Республіку Чехію (Закон “Про винаходи, промислові зразки і раціоналізаторські пропозиції”), у яких питання регулювання відносин щодо раціоналізаторських пропозицій вирішується на рівні законів.

4. У деяких країнах у нормативно-правових актах, які регулюють правовідносини щодо раціоналізаторських пропозицій, одночасно передбачено захист інтересів роботодавця. Так у ФРН передбачено зберігання таємниці як під час дії трудових відносин, так і після їх припинення, а в Чехії працівник, який подав пропозицію роботодавцю, набуває право подавати пропозицію без обмежень у разі, якщо роботодавець протягом двох місяців від дати подання пропозиції не уклав з автором угоду про прийняття раціоналізаторської пропозиції до використання та про виплату винагороди.

5. У нормативно-правових актах у сфері раціоналізаторської діяльності більшості держав, окрім Чехії і ФРН, явно не просліджується обмеження права автора на подання будь-кому раціоналізаторської пропозиції.

6. Захист прав авторів у країнах із загальнодержавним регулюванням у сфері раціоналізаторської діяльності відбувається у судовому порядку (ФРН – арбітражний суд). При цьому участь у таких процесах беруть як Патентні відомства (ФРН, Чехія), так і громадські організації (ФРН, Китай, Росія). При цьому у ФРН мито і збори за такі позови не справляються.

7. У деяких країнах (Росія, Словаччина, Китай) питання організації та ведення раціоналізаторської роботи, у першу чергу питання дотримання прав авторів раціоналізаторських пропозицій, знаходиться під контролем громадськості, зокрема, громадських об'єднань винахідників.

8. У деяких країнах з правовим регулюванням раціоналізаторської діяльності (Німеччина) передбачено особливості участі у цій діяльності працівників державних підприємств, державних службовців та військових.

9. Майже у всіх країнах особливості організації та ведення раціоналізаторської роботи на конкретному підприємстві обумовлюються трудовими договорами, колективними договорами та угодами.

10. Виходячи з викладеного вище, ми вважаємо, що загальнодержавне правове регулювання раціоналізаторської діяльності є необхідним, але в той же час воно не повинне зберігатися в тому вигляді, в якому існувало за часів СРСР. Загальнодержавний правовий акт повинен регламентувати лише найважливіші, принципово вузлові питання раціоналізаторської діяльності. Там же, де починається оперативна раціоналізаторська робота в конкретній господарській системі, на конкретному підприємстві, всі питання має вирішувати само підприємство. Таким чином, загальнодержавний акт щодо раціоналізаторської діяльності по суті має бути основою в її правовій регламентації, на базі якої підприємства та організації складуть свої власні документи, регулюючи вже детально питання раціоналізаторської діяльності на даному підприємстві.

11. Оскільки законодавство України, яке регулює правовідносини щодо господарської діяльності підприємств, забороняє будь-кому втручатися у цю діяльність, за виключенням передбачених законодавством випадків (стаття 27 Закону України “Про підприємства в Україні”), нормативно-правовий акт України з регулювання правовідносин щодо раціоналізаторських пропозицій має бути прийнятий, наприклад, шляхом внесення змін та доповнень до Закону України “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі”, або у вигляді Положення про раціоналізаторську діяльність в Україні, затвердженого постановою Верховної Ради України, або указом Президента України, або, за дорученням Президента України, постановою Кабінету Міністрів України.

12. Нормативно-правовий акт України з питань регулювання раціоналізаторської діяльності має надавати профспілкам, Товариству винахідників і раціоналізаторів України, іншим громадським об'єднанням громадян України, у статутах яких закладена участь у наданні правової допомоги у захисті майнових та особистих немайнових прав своїх членів, право і можливість брати участь у регулюванні правовідносин, що виникають між автором і підприємством стосовно раціоналізаторських пропозицій.

Література

1. Конституція України.
2. Цивільний кодекс України.
3. Цивільний процесуальний кодекс України.

4. *Кримінальний кодекс України.*
5. *Кодекс законів про працю України.*
6. *Закон України “Про власність”.*
7. *Закон України “Про підприємства в Україні”.*
8. *Закон України від 22 листопада 1996 р. “Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов’язань”.*
9. *Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” у редакції від 22 травня 1997 р. з наступними змінами та доповненнями.*
10. *Тимчасове положення про правову охорону об’єктів промислової власності і раціоналізаторських пропозицій в Україні, затверджене Указом Президента України від 18 вересня 1992 р., в редакції від 23 червня 1994 року.*
11. *Положення про свідоцтво на раціоналізаторську пропозицію, затверджене наказом Держпатенту України від 22 серпня 1995 р. № 129, який зареєстровано у Міністерстві юстиції України 4 вересня 1996 р. за № 323/859.*
12. *Типові форми первинного обліку об’єктів промислової власності (винаходів, корисних моделей, промислових зразків), раціоналізаторських пропозицій та Інструкція по їх заповненню, затверджені наказом Мінстату України від 23 березня 1995 р. № 79.*
13. *Методичні рекомендації про порядок складання, подачі і розгляду заяви на раціоналізаторську пропозицію, затверджені наказом Держпатенту України від 27 серпня 1995 р. № 131 по узгодженню з Міністерством економіки України, Міністерством юстиції України, Міністерством фінансів України, Міністерством статистики України та Товариством винахідників і раціоналізаторів України*
14. *Методичні рекомендації “Визначення прибутку від використання об’єктів промислової власності”, затверджені наказом Держпатенту України від 26 серпня 1998 р. № 80.*
15. *Методичні рекомендації по виплаті винагороди авторам об’єктів промислової власності, схвалені Методичною радою Держпатенту України 7 серпня 1997 року.*
16. *Закон ФРН “Про винаходи працюючих по найму”.*
17. *Закон Чехії “Про винаходи, промислові зразки та раціоналізаторські пропозиції” № 527/1990 СЗ.*
18. *Методические рекомендации по организации и проведению рационализаторской работы на предприятиях Российской Федерации, схвалені спільним рішенням Роспатенту і Держкомпрому Росії від 25.06.1996 р., № 6/7 та узгоджені з Республіканською радою Всеросійського товариства винахідників і раціоналізаторів.*
19. *Річний звіт Республіки Словаччина 1993–1994 рр.*
20. *Вопросы изобретательства. – 1980–1989 рр.*
21. *Патентное дело. – 1992–1999 рр.*
22. *Бару М.И. Охрана прав авторов, изобретателей, рационализаторов. – К.: Вища школа, 1984. – 65 с.*
23. *Мельник Е.Ф. Правовые вопросы технического творчества. – К.: Вища школа, 1978. – 228 с.*
24. *Тицкая Г.И., Финкель Н.К. Правовое регулирование служебных изобретений за рубежом. – М.: ВНИИПИ, 1995. – 69 с.*